

Останній камінь Гарпата

Юрій Логвин

(Уривки)

На світанку помер славетний цар Гарпат, який уже давно зрікся своєї влади. Лише був при ньому його друг і охоронець Арук — здоровенний дід, старший за Гарпата. Гарпат звечора попрохав Арука, щоб він постелив постіль під возом. Двоє білих волів ремигали над Гарпатом всю ніч. Коли ж перед світанком він почав стогнати, то воли, почувши лихо, ревнули.

Арук зразу підхопився, і в руках у нього блиснув гострий меч-акінак. Гарпат простяг до свого друга правицю й прошепотів пошерхлими вустами:

– Ар-руче... принеси камінь... бо кінець мені...

Арук підхопив лівицею голову вождя й запитав: — Який камінь — чорний чи білий?

Але Гарпат беззубим ротом хапонував повітря — і закликав. Ревнули короткорогі білі воли. Луна пішла Долиною Каменів над степовою річкою. Заволав старий Арук. Проколов собі лівицю стрілою, надрізавав акінаком чоло.

Заходився класти багаття. І в передранкову попелясту імлу сипонули іскри, валував угору молочний дим.

Зійшло сонце, зачервонило дим, і його було видно далеко в степу — наче кривавий, вигнутий стовп.

Арук устроїв акінак у землю біля ніг свого вождя і, сівши скулиніг, зачав читати молитви.

Так він сидів увесь день.

Його наче не обходив приїзд вождів сусідніх племен. Старий безладно шепотів слова молитов, а його покровителеві жриці та енарії* зашивали очі. Накладали на запалі зіниці, на вуста й ніс золоті пластини.

А на високому пагорбі зібралась рада вождів. Була між ними суперечка — як ховати славетного вождя? Як велить, звичай, набальзамоване тіло возити по всіх племенах і потім насипати над ним могилу? Чи зразу його поховати і нехай всі племена прийдуть сюди й уклоняться прахові героя?

Був серед вождів старший вождь, родич Гарпата за батьком — чоловік упевнений і сильний. Він сказав іншим вождям, що сиділи навколо казана, де парувало п'янке зілля:

— Славний і великий був наш ватаг і мій дядько Гарпат. Звичай говорить, що всякого, по кінці днів його, треба возити від роду до роду. Але чи йде орел до орленят? Ідуть-бо орленята до батька. Тож нехай усі родичі прийдуть у Долину Каменів і привітають свого ватага! — Замовчав на хвилю старший вождь, і всі мовчали. Потім повів далі: — Милі мої браття! Як нам ховати Гарпата — з наложницями чи без? І друге: коли покладуть небіжчика у воза, у ноги йому висипають чорні й білі камінці, що він їх за життя складав у горит** чи колчан. А Гарпатових горитів немає у наметі й на

возі...

Один з вождів підвівся, вклонився гурту:

— Простолюдини не можуть читати знамення богів, які надихають тебе на незвичайні дії; в їхніх серцях буде непевність. Буде черні найбільш неприємно, що ми засіли і не запросили царевого охоронця Арука на раду. Він-бо найбільший і найславніший з простолюддя. Кажуть-бо, що Гарпат любив і шанував свого охоронця, як родича. <>

Головний вождь запитав у старого Арука:

— Ти був усе життя з великим Гарпатом. Та ось його немає. Душа Гарпата покинула тіло, і ми думаємо, як поховати його земну оболонку. Чи ховати його з жінкою? Якщо ховати його з рабинєю, то це буде неправда, бо великий давно не доторкався до жінки. А він любив правду, це ми всі знаємо. Він ніколи не кривив душою, і це ми також знаємо...— І всі схвально закивали сивими й чорними головами.— Ти скажи нам, ти, його вірний охоронець і помічник, як його ховати? З рабинєю чи без?

— Чи ж убита рабиня збільшить славу вождя, який власноручно знищив не одного могутнього воїна в землях скотарів, і в землях ратаїв, і в землях далеких південних?

— Розумні слова — завжди розумні, якщо вони сказані хоч би й простолюдином. Тому будемо його ховати без наложниць. А щоб шана була справжня, ми віддамо кожен свого найкращого коня. Хіба ж варта найкраща наложниця найкращого коня?

Всі в знак згоди схилили голови на слова головного вождя.

Найстарший вождь звернувся до Арука:

— Воїне! Ми всі знаємо, що ти був вірним охоронцем великого Гарпата відтоді, як він уперше сів на бойового коня. Тож скажи нам, де його горити. Бо у возі ми їх не знайшли. Адже ми повинні перед тим, як його тіло потягнуть воли, висипати з горитів камінці його днів. Камінці чорні, що він їх клав гіркою дня, камінці білі, які він кидав у горит дня щасливого. Ми повинні знати, чи був найбільший воїн нашої землі щасливою людиною. <>

Арук опустився навколішки й поклав на землю свою ношу. Розгорнув барсову шкуру. І було там три горити. Один горит старий, в накладках із золочених пластин. Другий горит був великий, прикрашений пластинами щирого золота та дорогоцінним камінням. Третій горит був обкладений топким листовим золотом. На золоті були викарбувані скіфи, що ловлять коней. Арук витяг акінак з піхов. Натиснувши однією рукою на старий горит, вправним рухом другої повів лезом. Розгорнулися на порізах позолочені пластини, розійшлася стара шкіра. Усі побачили, що в гориті майже порівну і чорних, і білих камінців. Вожді рахували камінці, а старий Арук наче бачив, як вони перетворюються в світлі та чорні дні вождя.

Ось хлопчина з чорним коротким чубом скочив на коня. Арук, тоді ще зовсім молодий воїн, уславлений відчайдух, скакав за ним, ведучи на повіді ще двох коней — для малого Гарпата і для себе. Малий наздогнав бика на повному скаку і всадив йому стрілу під лопатку. Спинився чорний тур, зайшовся смертельним ревом, бризкав кров'ю навсібіч. Враз підібгав ноги і брязнувся додолу, аж земля задвигтіла. Малий зразу ж,

на всьому скаку, завернув коня, і вони вдвох з Аруком поскакали до тура. Склисті очі тура відсвічували високу блакить неба, по якому колами плавали орли-могильники. То був день, коли хлопчина Гарпат кинув у горит перший білий камінь...

Потім були чорні камінці... Молодий Гарпат залицявся до доньки вождя. Вона насміялась над ним, бо він ще був зовсім малий, а вона була старша за нього. Була вона зі щирого роду пастухів, а він землероб по матері. Трохи підрісши, Гарпат на герці вбив її брата, славного воїна. І зразу ж після бою він поїхав з ристалища. Арук поспішив за ним, і вони дістались берега невеличкої річки. Довго Гарпат ходив берегом річки. Зрештою підняв камінчик. Тоді Арук не знав — білий чи чорний був камінець, а тепер він побачив цей камінець, бо він добре знав каміння з тієї річки. Білі камінці на тій річці були ледь жовтуваті, а чорні мали золотаві прожилки. І тепер, коли побачив чорний камінчик із золотими прожилками, зрозумів Арук, що все життя помилявся. Бо думав, що помста була великим щастям для молодого Гарпата... Старший вождь звернувся до Арука, аж той здригнувся і прийшов до тями:

— Цей горит йому подарували елліни?

— Так! — сказав Арук. — Цей горит йому подарували елліни за його славетні перемоги. Він із щирого південного золота, добутого в самому Єгипті.

— Розріж і цей горит.

Арук натиснув лезом на золото. Воно жовто зблиснуло проти сонця, масно розвернулося на порізах. В гориті не було жодного камінця.

Запанувала тиша.

Нараз Арук затулив руками обличчя й заплакав.

— Чому ж ти плачеш, старий Аруче? — спитали його.

— Десять років ми воювали на чужині, і перемога не покидала ні разу наші загони. Скількох богатирів Гарпат убив власноручно! Вони, закуті в панцир, виходили проти нього, а він стрілою вбивав їх у око. Вони метали в нього списи, а він протикав їхні горлянки тонкою дардою. Кидалися на нього з сокирами і мечами, а він одним помахом акінака рубав їм руки і протинав їхні груди й черева. А які жінки його любили!.. Які гречанки, які нубійки, які іудейки, які єгиптянки! Ви не знаєте навіть назв тих племен, жінки яких його кохали... Так, усе пройшло марно. Десять найкращих років, десять років найбільшої звитяги, найщасливіших перемог. І вони не принесли йому ні радості, ні горя...

Знов Арук заплакав, примовляючи:

— А я гадав, що то були найкращі, роки нашого життя. А я гадав...

— Воїне! Розкрий третій горит! — попрохали Арука. Арук з одного удару розтяв топке золото, покарбоване зображеннями. Побачили, що в гориті майже всі камінці білі.

Арук подумки зважив, що в ті часи, коли білих камінців ставало все більше й більше, Гарпат уже воював мало... Арук вирішив, що білого каміння більше тому, що, зрештою, Гарпат зрікся влади верховного вождя. Почав їздити по всіх землях. Проповідував єдність між усіма племенами. Навіть прийшов у те плем'я, де колись

залицявся до доньки вождя, де вбив її брата. Гарпат туди прийшов лише з Аруком. Він приніс чашу для миру. Онуки красуні, молоді воїни, які оголили акінаки проти нього, зрештою, відступили перед його непокритою головою. Син красуні, його діти вибачили Гарпатові кров свого роду. Він замирився з усім родом.

Сидів Арук і думав про те, який же останній камінь хотів собі покласти в горит старий Гарпат? Арук знав, що, він хотів покласти останній камінчик.

Арук підвівся і, вклонившись вождям, сказав:

— Зачекайте, я зараз повернусь...

— Куди ти, старий воїне?

— Я піду до річки і візьму білий камінчик, щоб докласти його до останньої купки.

— Але ж це повинен зробити був сам Гарпат! — обурився найстарший вождь.

— Мій володарю! Коли вчора на світанку мій повелитель відчув свою близьку смерть, він покликав мене й попрохав: "Принеси мені камінець..." Я все думав, який-то камінець принести, бо він так і не вимовив, який же треба — чорний чи білий... А тепер зрозумів — він хотів білого камінця, бо на річці, де його купала мати ще немовлям, є тільки біла жорства...

Старий воїн повернувся від річки.

Поклав вогкий камінчик до загальної купи. За хвилю він обсох, і вже ніхто не міг його відрізнити від інших камінців. Висипали камінці двома купками біля ніг небіжчика. Підняли мари та поставили на воза, запряженого білими волами. Найстарша жриця хльоснула волів золотою пугою. Зарипіли колеса, й потягли воли свого господаря до могили.

Наймогутніші воїни підняли свої акінаки і вдарили під горло коням, і на всі боки від могили кров заросила густі трави.

Оголені плакальниці голосили — і коли забивали двері в домовину за старим звичаєм ратаїв, і коли цілу ніч справляли тризну воїни, б'ючись списками й акінаками, коли змагались вершники, борці й кулачні бійці... А простолюдини носили й носили землю, підкріплюючи свої сили смажениною та зіллям, що варилося і вирувало в казанах.

І палили, і чаділи жертвні вогні над могилами й пагорбами. І линула за вітром над тирсою, над полином і таволгою поминальна тужлива пісня, славлячи та оплакуючи великого воїна і уславленого вождя.

Примітки

* Енарії (енореї) – каста вищих жерців у скіфів.

** Горит — скіфський футляр для лука й стріл. Часто коштовно оздоблений.